

УДК 378.147811.161.3:821.161.3

Л. В. Паплаўная¹⁾, Н. П. Цімашэнка¹⁾, А. М. Палуян²⁾

¹⁾ г. Гомель, ГДМУ

²⁾ г. Гомель, ГДУ імя Ф. Скарыны

АЛІМПІЯДА ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ І ЛІТАРАТУРЫ: АНАЛІЗ ВЫНІКАЎ І ПАРАДЫ

Алімпіяды па беларускай мове, якія праводзяцца штогод у некалькі этапаў, дазваляюць выявіць якасць падрыхтоўкі вучняў па прадмеце, іх кемлівасць і здольнасць дакладна і выразна выказаць свае думкі ў пісьмовай форме. Моўныя спаборніцтвы актывізуюць і паглыбляюць працэс навучання роднай мове, абуджаюць цікавасць вучняў да заканамернасцей моўнай сістэмы, даюць магчымасць пераканацца ў багацці і непаўторнасці нашай мовы.

Традыцыйна ў студзені праходзіць трэці этап Рэспубліканскай алімпіяды па вучэбных прадметах. З 12 па 15 студзеня на базе Гомельскага дзяржаўнага аграрна-тэхнічнага каледжа праводзіўся трэці тур Рэспубліканскай алімпіяды па беларускай мове і беларускай літаратуры.

Конкурс праводзіцца ў два этапы. Першы – напісанне водгуку на прапанаваны вершаваны ці праязны твор. Другі этап – комплексная работа па беларускай мове і літаратуры. Прапанаваныя ў ёй заданні ахопліваюць розныя раздзелы сучаснага мовазнаўства, а таксама выяўляюць веды па гісторыі і тэорыі беларускай літаратуры.

Для выканання комплекснай работы ад удзельнікаў трэцяга этапу Рэспубліканскай алімпіяды па беларускай мове і літаратуры патрабаваліся не толькі практычныя навыкі, але і навыкі працы са спецыяльнай літаратурай, жыццёвы круггляд, умённе правільна і дакладна тлумачыць моўныя факты.

У нашым артыкуле мы прааналізуем вынікі выканання заданняў па беларускай мове.

У **першым заданні** правяраліся веды вучняў па фанетыцы. Ім было прапанавана запісаць у фанетычнай транскрыпцыі выказанне вядомага беларускага мастака слова А. Бачылы. Напісанне тэксту ў фанетычнай транскрыпцыі патрабуе грунтоўных ведаў усяго раздзела, а асабліва тых фанетычных з’яў, якія складаюць адметнасць беларускай фанетыкі. З гэтым заданнем вучні справіліся часткова, таму што не ведаюць асаблівасцей афармлення транскрыпцыі тэксту (падзел на фанетычныя словы, пастаноўка націску ў словах, адсутнасць знакаў прыпынку). Некаторыя вучні дапусцілі памылкі ў траскрыпцыі асобных фанетычных слоў: *аддаў, не тым, па-людску*. Такім чынам, пры падрыхтоўцы да апошняга этапу алімпіяды настаўнікі павінны звярнуць ўвагу на правілы афармлення фанетычнай транскрыпцыі і прааналізаваць з вучнямі ўсе фанетычныя з’явы, характэрныя для беларускай мовы.

Другое заданне па лексіцы было скіравана на тлумачэнне значэння сучасных запазычаных слоў *стартап, хэдлайнер, білборд*. Акрамя таго, неабходна было падабраць беларускамоўныя адпаведнікі (неалагізмы) да гэтых слоў. Заданне аказалася вельмі цяжкім.

Большасць вучняў дакладна змаглі сфармуляваць значэнне толькі слова *білборд* (*рэкламны шчыт, рэклама ўздоўж вуліцы*), аднак правільныя беларускамоўныя адпаведнікі *дарожнашыльда, дарожнашчыт* не падабраў ніхто. У якасці беларускамоўных варыянтаў прапаноўваліся словы *шчыт, аб’ява, слуп*, якія не з’яўляюцца неалагізмамі ў беларускай мове.

Многія з алімпіяднікаў зусім не ведалі значэнне слова *хэдлайнер* – самы вядомы выканаўца, удзельнік мерапрыемства, чыё імя змяшчаюць на афішы, каб прыцягнуць увагу публікі. Таму падабраць правільна беларускамоўныя адпаведнікі (аўтар загалова, вядучы выканаўца) да прапанаванага слова вучні не змаглі. Самы папулярны варыянт адказу было слова *зорка*.

Да слова *стартап* вучнямі прапаноўваліся варыянты *ідэя, бізнес, праект*, што не зусім дакладна, таму што стартап – гэта нешта новае, інавацыйнае, таму правільнымі адпаведнікамі з’яўляліся словы *новаідэя, новапраект*.

У **трэцім заданні** па фразеалогіі вучням неабходна было, абспіраючыся на прыведзеныя ў левым слупку дзеясловы і выкарыстоўваючы прапанаваныя ў даведцы словы, правільна скласці шэсць фразеалагізмаў.

Справіліся з гэтым заданнем, аднак, не ўсе. Большасць ведае толькі два фразеалагізмы *як кот наплакаў і разводзіць рукамі*. Фразеалагізм *з’есці з вантробамі* запісвалі ў наступных варыянтах: *біць вантробы, біць у вантробы*. Фразеалагізм *зводзіць рахункі* запісвалі *зводзіць з рахунку, зводзіць рахунак*. Самым цікавым аказаўся фразеалагізм *аж нос гнецца*, які вучні прапанавалі ў наступных варыянтах: *з’есці з носам, аж носам з’еўшы, аж нос зводзіць, аж носам гнуцца, а фразеалагізм біць у хамут – хамут з’есці, гнуцца ў хамут*. Таму вучням пры падрыхтоўцы да алімпіяды неабходна часцей звяртацца да фразеалагічных слоўнікаў беларускай мовы.

Чацвёртае заданне, якое накіравана на веданне словаўтваральных працэсаў беларускай мовы, выклікала шмат цяжкасцей у адзінаццацікласнікаў. Першая праблема звязана з утварэннем асабовых назоўнікаў ад неславянскіх уласных імёнаў: *Коста-Рыка* → *костарыканец* (некаторыя ўдзельнікі, утварыўшы назоўнік правільна, памылкова пісалі вытворнае слова праз злучок), *Зімбабвэ* → *зімбабвіец*. Многія памылкова ўтваралі ‘бягун’ ад слова ‘бег’, але агульнавядома, што абстрактныя назоўнікі са значэннем дзеяння, як правіла, утвараюцца ад адпаведных дзеясловаў (слова ‘бег’ утварылася ад ‘бегчы’ нулясуфіксальным спосабам). Таксама некаторыя памылкова ўтварылі ад слова ‘стварэнне’ назоўнік са значэннем асобы ‘стваральнік’, хаця і намінацыя ‘стварэнне’, і слова ‘стваральнік’ вытворныя ад дзеяслова ‘ствараць’.

Цяжкасці іншага роду выклікалі словы ‘*пляткарыць*’ і ‘*інтэлект*’, ад якіх, на думку складальнікаў алімпіядных заданняў, немагчыма ўтварыць асабовыя назоўнікі. Аднак у большасці ўдзельнікаў атрымаліся наступныя асабовыя назоўнікі: *пляткарыць* → *пляткар*, *інтэлект* → *інтэлектуал*, з чым немагчыма не пагадзіцца: *пляткар – той, хто пляткарыць; інтэлектуал – той, у каго ёсць інтэлект*. Па гэтай прычыне вышэйадзначаныя намінацыі былі залічаны алімпіяднікам як правільна ўтвораныя.

Пятае заданне звязана з выбарам лішняй словаформы: з некалькіх прапанаваных слоў неабходна было выпісаць тое, што адпавядае пазначаным патрабаванням. Большасць удзельнікаў свой выбар зрабіла правільна, але ў некаторых работах былі памылкі: напрыклад, выбар назоўніка ніякага роду ‘*Нарач*’ (напэўна, праз суадносіны са словам ‘*возера*’) замест правільнага варыянта ‘*журы*’; не ўсе могуць вызначаць нулявы суфікс (прыметнік ‘*чорнабароды*’, дзе нулявы суфікс добра прагледжваецца пры словаўтваральным аналізе: *чорнабароды* ← *чорная барада*); многія выбралі ў якасці складанага прасты лічэбнік ‘*сямнаццаць*’ (правільны варыянт – ‘*абедзве*’). Астатнія пазіцыі, звязаныя з выбарам займенніка, у якога корань складаецца з аднаго зычнага гука (*вамi*); дзеяслова, у якім канчатак 1-й асобы адзіночнага ліку складаецца з аднаго зычнага гука (*выдам*); дзеепрыслоўя, утворанага ад дзеяслова II спражэння (*крычучы*), не выклікалі цяжкасцей у ўдзельнікаў алімпіяды.

Шостае заданне накіравана на выяўленне ведаў адзінаццацікласнікаў у галіне сінтаксічных нормаў. Удзельнікі алімпіяды павінны былі вызначыць сказы з сінтаксічнымі памылкамі. Толькі ў адзінкавых работах парушэнне сінтаксічных нормаў было вызначана правільна. Многія справіліся з гэтым заданнем часткова. У першым з прапанаваных сказаў была памылка ў выкарыстанні аднародных членаў сказа, калі злучнік *не толькі... але і* павінен звязваць аднародныя члены сказа, але большасць удзельнікаў не заўважыла гэту памылку: *Іван Іванавіч Насовіч лічыцца зоркай першай*

велічыні **не толькі** ў гісторыі беларускай філалогіі, **але і этнаграфіі**. Правільны варыянт: *Іван Іванавіч Насовіч лічыцца зоркай першай велічыні ў гісторыі не толькі беларускай філалогіі, але і этнаграфіі*. Памылку, звязаную з афармленнем аднародных членаў сказа з залежнымі словамі, калі апошнія павінны мець граматычную сувязь з кожным з аднародных членаў, амаль усе ўдзельнікі вызначылі і выправілі правільна: *Беларусы ганарацца сваімі дзяржаўнымі сімваламі і паважваюць іх*. Няправільны варыянт, прапанаваны ў заданнях, гучыць як *Беларусы ганарацца і паважваюць свае дзяржаўныя сімвалы*. Усе ўдзельнікі заўважылі памылку ў каардынацыі дзейніка і выказніка, калі пры дзейніку ‘цэнтр’ выказнік павінен мець форму мужчынскага роду, паколькі ў спалучэнні ‘цэнтр “Зубраня”’ назва цэнтра з’яўляецца прыдаткам: *Нацыянальны дзіцячы адукацыйна-аздараўленчы цэнтр “Зубраня” расчыніў свае дзверы ў 1969 годзе*. У прапанаваным сказе каардынацыя была парушана: *Нацыянальны дзіцячы адукацыйна-аздараўленчы цэнтр “Зубраня” расчыніла свае дзверы ў 1969 годзе*. Большасць знаўцаў беларускай мовы правільна знайшла памылку ў афармленні дзеепрыметнікавага зварота. У сказе дзеепрыметнікавы зварот разрываецца словам, да якога сам зварот адносіцца: *Па выніках праведзенага апытвання крытыкамі, найлепшай беларускай кінастужкай лічыцца мастацкі фільм рэжысёра Віктара Турава “Я родам з дзяцінства”*. Правільнымі варыянтамі могуць быць наступныя: *Па выніках праведзенага крытыкамі апытвання, найлепшай беларускай кінастужкай лічыцца мастацкі фільм рэжысёра Віктара Турава “Я родам з дзяцінства”* або *Па выніках апытвання, праведзенага крытыкамі, найлепшай беларускай кінастужкай лічыцца мастацкі фільм рэжысёра Віктара Турава “Я родам з дзяцінства”*.

Сёмае заданне традыцыйна звязана з перакладам тэксту з рускай мовы на беларускую. Удзельнікам алімпіяды ля перакладу быў прапанаваны ўрываек з аповесці А. Грына “Пунсовыя ветразі”. Пераклад з рускай мовы на беларускую аказаўся дастаткова складаным. Сур’ёзных разважанняў патрабавалі выразы “*излучина течения*” (лукавіна, выгін, выгіб плыні), “*степенно и неуклонно плывущих прочь (як яны паважна і няўхільна плывуць прэч)*”, “*расселины дремучего сумрака*” (расколіны дрымучага змроку), “*на мгновение оробев*” (на імгненне спалохаўшыся). Асабліва складаным для алімпіяднікаў аказаўся пераклад слова *оробев (робеть)*, якое не мае поўнага адпаведніка ў беларускай мове, а слоўнікі прапануюць варыянт *баяцца*.

Неабходна адзначыць, што пераклад на беларускую мову павінен быць максімальна бліжкім да арыгінальнага тэксту. Патрэбна было захаваць семантычную структуру, адпаведна ўлічыць усе нюансы семантыкі слоў. Так, не ўсе алімпіяднікі ўбачылі розніцу паміж словамі *месца і мясіна* (у тэксце *место*), *няўхільна і няўмольна* (у тэксце *неуклонно*), *паважна і павольна* (у тэксце *степенно*) і пад. Часам словы перакладаліся недакладна: *листва* перакладалася словам *лісты* (зборны назоўнік замяняўся множным лікам) і пад. Адпаведна пераклад аказваўся недакладным у семантычным плане. Не захоўваліся многімі вучнямі і граматычныя параметры. Дзеясловы цяперашняга часу перакладаліся дзеясловамі прошлага, незакончанага трывання закончаным і пад. Не заўсёды захоўвалася і сінтаксічная структура сказаў. Алімпіяднікі беспадстаўна падзялялі сказ на некалькі, уводзілі дадатковыя прэдыкаты, што вяло да парушэння тэма-рэматычнай структуры тэксту. Таксама не вытрымлівалася стылістычная прыналежнасць слоў, уводзіліся адзінкі іншых функцыянальных стыляў. Напрыклад, *заросли – зараснік* перакладалася як *зараслі* (размоўнае) і пад.

Трэці этап Рэспубліканскай па, як беларускай мове і беларускай літаратуры дазволіў выявіць якасць падрыхтоўкі вучняў, іх здольнасць дакладна і выразна выказаць свае думкі ў пісьмовай форме. Такія моўныя спаборніцтвы актывізуюць і паглыбляюць працэс навучання роднай мове, абуджаюць цікавасць вучняў да

заканамернасцей моўнай сістэмы, даюць магчымасць пераканацца ў багаці і
непаўторнасці слоўнікавага складу нашай мовы.